

Komáromi Sándor A cseh és a szlovák öntudat „szláv” retorikája

Lemberg, Hans: *Hej Slované! Die Slawische Idee bei Tschechen und Slowaken.* = *Osteuropa.* Jg. 59. 2009. H. 12. 21- 39. p.

Václav Klaus, „eurószkeptikus” személyiség hírében álló cseh államelnököt Csehország soros EU-elnöksége idején különböző interjúkban valós, közelebbi identitásáról is kérdezték, és így, egyenesen megkérdezve részint „közép-európainak”, részint pedig „szlávnak” vallotta magát, de mindebben végül is „cseh” azonosságát húzta alá. A minőségek különösebb hierarchián kívül érintkeznek, ahol a laza cseh- szláv megfelelésben visszacseng a régi nemzeti küzdelmek szláv retorikája, ami a szlovák előzményekre hasonlóan jellemző. Akár a cseh, akár a szlovák nemzeti törekvések eredetileg rendre a „szláv” fedőfogalom alatt jelentkeztek. A „szlávizmus”, a „szláv eszme” ebben a formában a két nemzet politikai és kulturális eszmélkedését a huszadik századig elkíséri - a csehszlovák időszakokat is beleértve.

A szláv retorikát a térségi környezet - Ausztrián belül és Magyarországon - annak idején (délszláv párhuzamával egyetemben) nem csekély ellenszenvvel fogadja: siet rászütni a politikai „pánszlávizmus” bélyegét, ami azonban igen távol áll a dolog lényegétől. Maga a történettudomány is sokáig adós marad e retorika beható vizsgálatával és valós értelmezésével. Első közelítésben, mai szemmel, többretegű és változó jelentésköre tűnik fel.

*

A „szláv” névhasználat a kezdeteknél először is az osztatlan népazonosság jelöléseképpen lép fel ott, ahol egyedi jelölők még nem rögzültek vagy nem is alakultak ki. E kognitív fázis emlékét máig őrzi a cseh, a szlovák vagy a szlovén nyelv szókincsében a közös „szláv” névalaktól (*slovan*) egyetlen hangzóban elkülönbözött *slovak /sloven* forma, melyek csak fokozatosan gyökeresednek meg a „szláv” jelöléssel szemben, de szemantikájuk így is a szoros közelséget sugallja. A szlovák Ján Herkel 1826-ban eleve közös szláv nyelvegységesítést ajánl (*Elementa universalis Linguae Slavicae*). A régtől meggyökeresedett „cseh” azonosságnévvel kapcsolatban is, a „szláv” szolidaritás jeléül, a „cseh-szláv” pontosítás válik igénnyé. A honi területeken berendezkedett „cseh”-németiségtől való elhatárolás okából viszont csak is a pusztán „szláv” jelölés felel meg például a székvárosra vonatkozó nemzeti illetőség hangsúlyozása érdekében: „*slovanská Praha*”. A „szláv” közösségi szimbólika filológiájához kitűnő kulcsot ad egyébként a szlovák S. Tomášik költötte „*Hej Slované*” kezdetű hazafias dal textusa és széleskörű pályafutása. Tomášik a dalt 1834-ben Prágában írta lengyel dallamra, a várost betöltő idegen szó hatása alatt, a két szláv régió számára még jócskán átjárható, nagyjában közös nyelven. A Sokol-tornásszövetség egyleti dalaként ismertté válva szélesebb mozgalmi körben is mozgósító nemzeti énekként terjed. Alkalmanként helyi aktualitású strófákkal variálják, bővítik. Az 1939-es szlovák bábálla -

szavait a szlovák idiómához igazítva (*„Hej Slováci”*) - állami himnuszává avatja. Hasonló rangban szolgál (mint *„Hej, Sloveni”*) a titói-milošević-i Jugoszláviában, sőt a Szerbia-Montenegró korszakban is 2006-tal (!) bezárólag. A kognitív fázis momentuma a csehtől csak ebben az időszakban függetlenedő szlovák nyelvi norma megalkotása is az 1840-es években.

*

A szláv retorika felbecsülhetetlen hasznú szimbolikus szerepet tölt be a lelkesítés eszközeként a cseh/szlovák (vagy a horvát-vend-illír) nemzeti küzdelmekben. A közös horizont, a „kölcsonosság” vágy-elképzelése a sokáig egyenlőtlen, valós célkitűzéseiben gyakran elmosódó küzdelmek érzelmi-stratégiai erőforrása. Emelő erejének a legtöbbet köszönheti a késett fejlődésében kulturális-nemzeti felzárkózását élő szlovák szféra. Eszköz-jellegét a külső, analógiás mintavétel is aláhúzza: a szabadságjogokkal együtt a nemzeti egységet szorgalmazó német diákmozgalmak, a nevezetes 1817-es „Wartburg-ünnep” a német földön tanuló szláv fiatalság meghatározó élménye, hogy a fiatal-német lelkesedést a hazai kezdeményezésekre sajátítsa át az első lendületben. A szláv nemzedék a szláv „kölcsonosságért” száll síkra. Ugyanakkor a Sokol-egyesület a „Német Tornaegylet” (Turnverein) másaként születik Prágában, a *„Hej Slované”*-dal funkciójában a német *„Wacht am Rhein”* megfelelője. Más kérdés, hogy közelebből a cseh mozgalmak nagyrészt éppen az osztrák-német dominancia ellen irányulnak.

*

A „szlávizmus” egyetlen harci szakaszban jelenik meg politikai-sztratégiai éllel: 1848 forradalmi idején, a frankfurti német parlamenttel szemben Prágában összehívott „szláv” ellenkongresszus ausztrószláv diszkurzusában - Palacký és társai fellépésével. Az koncepciónak valós politikai háttere azonban nem volt, és hamarosan elült maga a forradalmi hullám is. A cseh politikai elit 1967-es zárandoklata a moszkvai etnográfiai kiállításra már csak a szimbolikus tiltakozás kifejezése az osztrák-magyar kiegyezési politikával szemben. (Az ismertett tanulmány a Monarchia föderatív átalakítására szőtt folyamatos cseh tervezetést nem említi.) A századforduló ifjú-cseh mozgalma által felkarolt, balkáni, illetve orosz irányban kitekintő „újszlávizmus” sem készül fel hathatós elképzeléssel. Ami az ausztrószláv koncepció mélyén egyáltalán mint valós eshetőség meghúzódik - ui. a közös cseh-szlovák, illetve nyugat-balkáni délszláv politikai formáció, az a világháborús hatalmi átrendeződés nyomán, egy merőben új európai felállás kereteiben, már a Monarchia romjain válik valóra, távol bármiféle nagyszláv vagy össz-szláv térdimenziótól. A szláv retorika, ami addig a testvériségben foglalt nemzettestek küzdelmeihez társult, a maga legitimációs szerepét elveszti, mint azt Masaryk elnök idevágó helyzetértékelése is nyugtázza. Esetenként releváns marad a külpolitikai stratégia eszközeként. A szlávizmus mint eszme szólamszerű rutin formában él tovább az újszülött „csehszlovakizmus” kincstári propagandájában vagy pártpolitikai küzdelmek színterén, szimbolikája pedig mint cégér, egyletnév (sportklubok) vagy árúvédjegy. Szólamként bukkan fel a Hitler-csatlós szlovák bábállam ideológiájában is, amint az a csehszlovák kötelekekből kikülönült szlovákság „tisztult szláv” megújítását programozza.

*

A szláv retorika az egyes közép-európai szláv nemzetek „hosszú” 19. századi kultúrafejlődését természetesen egész folyamatában áthatja. A képzőművészetben vagy a műzenében megnyíló motivikus dimenzió, adott korszakstílusokba (főképp a romantikába) ágyazódva, maradandó értékekkel gazdagítja a nemzeti kultúrákat, melyek, legalább a cseh szférából, egyúttal európai értékké válnak. A művek általában, hitelesíthető mítoszkinccs híján is, a szláv ősiség illúzióját keltő mitológiai ábrázolások. A mitológiát nagyjában az irodalom kreálja. A „szláv” művészeti vonulat végpontján áll a századelő párizsi jugendstíl-képei után újromantikus stílusra váltó Alfons Mucha (1860- 1939) kései, 1920 után festett monumentális sorozata szláv ősvilági és történelmi-stilizációs jeleneteivel. Jelentőségében méltó párja Leoš Janáček körülbelül egykorú *Glagolita misé*-je, amely az ószláv textushoz társított modern, expresszív zenei formában képes a szláv ősiséget archaikus hitelében is megidézni. Az ősi szláv örökség jelentőségéhez méltó helyet foglal el az első Köztársaság ideje óta a kutatásban, amely akkor Prágában kapott nagyobb lehetőségeket, mielőtt később Pozsony is felzárkózott volna.

*

A második világháború után helyreállított Csehszlovákia, a „győztes keleti nagyhatalmat” kellő reverenciával kezelve, fűz némi illúziót az új orosz kapcsolathoz, amely nem nélkülöz bizonyos múltbeli előzményeket sem. Az illúzióknak hamar véget vet azonban Moszkva és Belgrád szakítása. A Varsói Szerződés pedig idegen testekkel (köztük két volt Hitler-szövetségessel) zárja az országot egy karámba, miközben Moszkva emelt tekintettel vigyáz. Végül, akár a „prágai tavasz” kioltása, akár a „bársonyos forradalmat” követő szétválás, a maga módján egyik is, másik is végső csapást jelent a szláv retorika bárminemű felelevenítése számára. Mára a kiüresedő rutin is elkopik, a szlávizmus korábbi emelkedett retorikája és szimbolikája pedig az ezoterikus divat vagy a jobb-populista kultusz napi táplálékát adja a politikailag, szociálisan és kulturálisan is leszakadó környezetben.

*

A német szlavista az összegzésében utal Miroslav Hroch cseh történész kissé ártalmatlanító konklúzióira (*Na prahu národní existence* című, 1999-ben megjelent művéből), aki szerint a szláv retorika, a szlávizmus végeredményben hamis mítoszként szolgált vagy nem szolgált a nemzeti felemelkedést, verbális szólamai leginkább játékszerként funkcionáltak az értelmiség számára. Továbbá említi a „Találjuk ki Szláviát” mottóval rendezett prágai tanácskozást, illetve hasoncímű kiadványát (*Inventing Slavia*, 2005). Az itt érzékelhető beállítottság iránya talán már az ellenkező véglet a jelenség korábbi démonizálásával szemben.

Komáromi Sándor

-- míg napjainkra (mint Klaus nyilatkozatában) ártalmatlan színezékké vagy - a populista terepen, meg a divatozó ezoterikában - mitologikus hordalékká nem válik.